

Kuantum Teorisi'nin Sartre'in Varoluşçuluğu Üzerinde Etkileri

Özet

Bu makalenin amacı, Kuantum Teorisi'nin hangi felsefi yaklaşımı etkilediğini göstermeye çalışmaktır. Newton paradigmasının yerini, henüz tamamlanmamış bir paradigma olarak kabul edilen Kuantum Teorisi almaya başlamıştır. Bu durum, sadece bilim adamlarının dünyayı algılayış biçimini değiştirmemiş aynı zamanda bu yeni paradigmanın egemen olduğu evrende yaşamaya başlayan herkesin dünyayı algılama biçimi de değişmiştir. Diğer bir ifadeyle, paradigma değişimi bilim alanıyla birlikte tüm diğer bilgi türlerini ve alanlarını da etkilemiştir. Paradigma değişiminden etkilenen alanlardan biri de felsefedir.

20. yüzyılda ortaya atılan Kuantum Teorisi'yle birlikte mekanik-determinist evren anlayışı sarsıntıya uğramıştır. Kuantum Teorisi'nin evren anlayışında oluşturduğu köklü değişiklikler başta determinizm ve özgür irade olmak üzere pek çok sorunun yeni baştan ele alınmasını gerektirmiştir. Söz konusu sorunların ele alınıp yorumlanmasında, 20. yüzyılın en önemli felsefi düşünce akımlarından biri olan varoluşçuluğun -Sartre'in varoluşçuluğu özelinde- temel tezlerinin kuantum mekaniğindeki temel varsayımlarla örtüştüğü görülmektedir.

Anahtar Sözcükler

Kuantum Teorisi, Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi, Varoluşçuluk, Sartre.

Giriş

Bilim ve felsefe birbirlerinden çok temelli bir biçimde ve birbirlerine indirgenemezcesine farklı olan dikotomik alanlar olarak görüldükleri dönemlerde bile birbirlerini etkilemişlerdir (Erdoğan 2005). Sözelimi Planck, filozof ile bilim adamının çalışma biçimlerinin farklı olduğunu belirtmesine karşın, felsefeyle bilimin işbirliği yapmasının önemine dikkat çekmektedir (2007: 36). Filozofun ve bilim adamının birbirinden öğreneceği şeylerin çok fazla olduğunu vurgulayan Planck'ın da belirttiği gibi, bilim ve felsefenin bilgiye ulaşma konusunda yöntem farklılıklarının bulunduğu aşikârdır. Ancak, her iki bilgi alanının yöntemleri farklı olsa da ele aldığı konular ortaktır. “Gerek bilimin gerekse felsefenin konuları temelde insan, dünya ve evren üzerinedir” (Erdoğan 2005: 2) ve dolayısıyla belli bir çağa egemen olan paradigmanın çatısı altında bu konuları ele alırken birbirlerinden etkilenmemeleri mümkün değildir.

Bilim ve felsefe arasındaki etkileşimin kaçınılmaz olduğu kabulünden hareketle, bu çalışmada Kuantum Teorisi'nin Sartre'in varoluşçu felsefesi üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. “Eric Hobsbawm'ın aşırılık çağı olarak nitelediği 20 yüzyılda” (Çelik 2007: 127), Newton paradigması atom altı hareketleri açıklayamadığı için ve ortaya çıkan anormallikler de var olan paradigmayla giderilemediği için Kuantum Mekaniği adı verilen yeni bir paradigma ortaya çıkmıştır. “Fiziğin ulaştığı determinist sistem karşısında Kuantum varsayımı büyük bir karmaşa yaratmış ve fiziğin temel yasalar sisteminde kimi önemli değişikliklere yol açmıştır” (Planck 2007: 40). Nitekim, Kuantum Mekaniği'nin kurucularından olan Heisenberg, Born, Schrödinger, Bohr ve Dirac gibi bilim adamları temel gerçeğin asla bilinmeyeceğini öne sürmüşler ve algılara indirgenemeyen hiçbir şeyi kabul etmemişlerdir. Heisenberg tarafından 1927 yılında ortaya konulan ve Kuantum Mekaniği'nin en önemli ayaklarından birini oluşturan Belirsizlik İlkesi ile birlikte, nedensellik ilkesi yerine belirsizlik ilkesi benimsenmeye başlanmış, bilimdeki kesinlik anlayışı terk edilerek bunun yerine olasılık anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Kuantum Teorisi'nin ortaya konulmasıyla, Newton fiziğinin kavramlarına özgü olan katı çerçevenin çözümlü dağıldığını vurgulayan Heisenberg, bu çözümlüğün birbirinden tamamen ayrı iki evrede oluştuğuna dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, “Rölatiflik Teorisi çerçevesinde uzay ve zamanın değişikliğe uğramalarıdır. Çözülüğün ikinci evresi ise, atomun yapısıyla ilgili deney sonuçlarından ulaşılan madde kavramındaki değişiklikler” (2000: 187). Bu durum, “matematiksel kestirim ve öndeyilerin fiziksel yasalarla örtüştüğü hakkındaki temel inancı -bu aynı zamanda rasyonalite ile olgusalığın örtüştüğü inancıdır da-, Newton fiziğine klasik fizik denilmesine yol açacak ölçüde sarsmıştır” (Özlem 1996: 144). Hatta daha da önemlisi, tüm bilgi türlerini ve alanlarını yakından ilgilendiren, determinist yasalara bağlı olmayan evren görüşü, ilk defa bilimsel bir görüş olarak Kuantum Teorisi tarafından ortaya atılmıştır ve bu görüş başta varoluşçuluk olmak üzere pek çok düşünce akımını etkilemiştir (Taslaman 2008).

20. yüzyılda, özellikle iki dünya savaşı sonrasında ortaya çıkmış olan varoluşçuluk, insanı yazgının bir tutsağı gibi ya da yalnızca tarihsel güçlerin bir aracı gibi gören mekanistik ve deterministik felsefelerin aksine, insanın kişisizleştirilmesine başkaldırmakta, insan bireyini, onun biricikliğini ve bir kezlik yaşamını önemseyip öne çıkarmakta ve felsefi etkinliğin biricik ilgi odağı haline getirmektedir. Özellikle “özgürlük meselesini, insanın dünyadaki durumunu ele alan

çağdaş egzistansiyalist filozofların, tarihsel süreçte ileri sürdükleri düşünceler, varoluşa ilişkin yaptıkları tanımlamalar oldukça çeşitlilik göstermektedir” (Cevizci 2011: 1143). Varoluş felsefesindeki bu çeşitliliğe rağmen, varoluşçuluğun temel özelliklerini Cevizci aşağıdaki gibi özetlemektedir:

1) İnsan söz konusu olduğunda öz varoluştan önce değil, varoluş özden önce gelir: İnsan önce var olur, daha sonra kendisini tanımlayıp kendi özünü yaratır.

2) Varoluş tikel ve bireyseldir, dolayısıyla felsefenin varlık ve tümeller gibi konularla uğraşıp nesneliliği araması yerine, korkuyu, yabancılaşmayı, sıkıntıyı, boğuntuyu, hiçlik duygusunu, insanlık halini ele alıp öznelliğe yönelmesi gerektiğini vurgular.

3) Evrenin akılla anlaşılabilir olan bir gelişme doğrultusu olmayıp, özü itibarıyla saçma ve anlamsız olduğunu, evrene anlamın insan tarafından verildiğini ileri sürer.

4) Evrende, insanın hazır bulduğu ahlak kuralları bulunmadığını, ahlaki ilkelerin kendi eylemleri dışında başka insanların eylemlerinden de sorumlu olan insan tarafından yaratıldığını ve bireyin eylemlerine ilişkin öndeyide bulunamayacağını öne sürer.

5) Bireylerin mutlak bir irade özgürlüğüne sahip bulunduğunu, insanın özgürlüğe mahkûm olduğunu ve olduğundan tümüyle farklı biri olabileceğini savunur.

6) Varoluşçuluk, nesneden yola çıkan, varlıkla ilgili nesnel doğrulara ulaşmaya çalışan görüşlere karşı, öznen hareket etmenin ve öznel hakikatlerin önemini vurgular (1996: 532).

Varoluş felsefesi her ne kadar çok çeşitlilik gösterse de, varoluş felsefesindeki bu çeşitlilik varoluşçuluğun insancı yanında birleşerek bir insan felsefesi halini almaktadır. İnsan etkeninin belirgin bir şekilde öne çıkarılması varoluşçulukta görüldüğü gibi Kuantum Teorisi'nde de görülmektedir. Kuantum Teorisine göre, evrende insan kendi başınadır ve insana göre anlam kazanan bir doğa söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, doğanın ölçütü bile insanın kendisidir. Örneğin, Kuantum Teorisi'nin kurucularından olan Heisenberg (2000), doğa teriminin Kuantum Teorisi'nde insan etkenine göre anlam kazandığını vurgulamaktadır. Taslaman'ın da belirttiği gibi, “Kuantum Teorisi'nde özellikle, gözlemcinin rolünde yapılan epistemolojik değişiklik, zihnin ontolojik statüsünü arttıran yani insan etkenini ön plana çıkaran görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır” (2008: 217). Nitekim, varoluşçulukta insan etkeninin çok belirgin bir şekilde ön plana çıkarıldığı, insanın özgürlüğünün ve özgür iradesinin temel kabul edildiği dikkat çekmektedir. Özellikle, Sartre'in varoluşçuluğunda bunu daha belirgin bir şekilde görebilmek mümkündür.

Bu çalışmada amaçlanan, Kuantum Teorisi'nin Sartre'in varoluşçuluğu üzerinde etkili olduğunu göstermektir. Bu savı serimlemek için, Kuantum Teorisi ile Sartre'in varoluşçuluğu arasındaki benzer yönler maddeler halinde saptanmaya çalışılmıştır.

Kuantum Teorisi'nin Sartre'in Varoluşçuluğu Üzerinde Etkileri

Kuantum Teorisi'nin Sartre'in varoluşçuluğu üzerindeki etkileri ontolojik indeterminizm - varoluş özden önce gelir; dalga ve parçacık ikiliği - kendinde varlık ve

kendi için varlık; bir tek cisimden kaynaklanan belirsizlik - kendi için varlık (özgürlük); gözlem süreci - bakış fenomeni; atom altı evren - kendinde şey olmak üzere beş madde üzerinden irdelenmiştir.

1) Ontolojik İndeterminizm – Varoluş Özden Önce Gelir

Kuantum Teorisi'nin Sartre'in varoluşçuluğunu etkilediğine ilişkin olarak gösterilebilecek ilk örnek, Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi'nde savunulan doğada ontolojik indeterminizmin var olduğu görüşünün, Sartre'in felsefesinin en temelinde bulunan, varoluş özden önce gelir ilkesi üzerinde etkili olduğu konusuna ilişkindir.

Kuantum Kuramı'nın kesinlikler düzeyinde değil, ancak olasılıklar düzeyinde yürüdüğü Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi'yle açıklık kazanmıştır. Bu ilkeye göre, elektron gibi küçük bir parçacığın konum ve hızını birlikte saptamak olanaksızdır. Bu olanaksızlık ilkede olup deney tekniğindeki yetersizlikle ilgili değildir. Heisenberg bu tezini, gözlem araçlarının gözlenen nesne veya olgu üzerindeki bozucu etkisine işaret ederek açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Elektronu gözlemek için radyasyon kullanma gereği bulunmaktadır. Elektronun yeri saptanmak isteniyorsa dalga uzunluğu kısa radyasyon kullanmak zorunludur. Bu ise, kullanılacak olan radyasyonun frekansının çok yüksek, kuantum enerjisinin ise büyük olacağı anlamına gelmektedir. Oysa böyle bir kuantum, elektrona çarpıp çarpmaz onun hızını değiştirmektedir. Diğer taraftan, uzun dalgalı radyasyon kullanılacak olursa -ki bunun kuantum enerjisi küçüktür- elektronun hızı değişmemekle birlikte, bu sefer de yerini tam olarak saptama olanağı kaybolmaktadır. Yani, elektronun bulunduğu yeri tam olarak saptama hızını belirsizleştirmeye, hızını tam olarak saptama ise yerini belirleyemeye yol açmaktadır. Oysa, klasik mekanikte bir sistemdeki nesnelerin bir andaki yerini ve hızlarını bilmemiz, daha sonraki durumlarını belirlememiz için yeterli olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, evrendeki tüm nesnelerin şu andaki konumlarıyla hızlarının bilinmesi koşuluyla, gelecekte veya geçmişte herhangi bir andaki durumlarını tam kestirmek olanağı mümkündür (Yıldırım 2011: 160-161). Buna karşın, Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi, olası ama belirsiz olguların varlığına dikkat çekmektedir. Bu ilkeye göre gelecekte potansiyelin nasıl aktüalize olacağı belli değildir, bu potansiyel çerçevesinde olgular oluşacak olsa da geleceğin ucu açıktır. "Ontolojik şans" (gerçekten var olan, bizim gizli değişkenleri bilemeyen cehaletimiz veya deneysel ve kavramsal yetersizliklerimiz gibi epistemolojik eksiklikler ve sorunlar ile bir ilgisi bulunmayan, bu tür şeylerden kaynaklanmayan şans) evrenin objektif gerçekliğidir. Yani, indeterminizm doğaya içkin bir özelliktir, tamamen ontolojik bir durumdur; dolayısıyla doğaya ontolojik indeterminizm hâkimdir. Kuantum Mekaniği'nin kurucularından olan Heisenberg, Bohr ve Planck ontolojik indeterminizmin varlığını savunmuşlardır ve epistemolojik olarak neyi bilebileceğimizi betimlerken, bunun ontolojik durumu tarif ettiğine geçiş yaparak; indeterminizmin, cehalet ile deneysel ve kavramsal sınırlılıklarımızdan kaynaklanmadığını, bunun doğaya içkin olduğunu, doğanın gerçek bir durumu olduğunu savunmuşlardır (Taslaman 2008: 78-79).

Heisenberg ve Bohr'un (Kopenhag yorumcuları) tersine, atom-altı dünyada ontolojik değil, epistemolojik indeterminizmin var olduğunu öne süren Einstein, Belirsizlik İlkesi'nde ileri sürülen fikirleri kabul etmemiştir ve 'Tanrı zar atmaz' diyerek

evrende ontolojik indeterminizmin olamayacağını öne sürmüştür. Buna karşın Kopenhag yorumcuları, bilmenin etkileşimle, ölçmekle gerçekleştiğini ve bunu yaparken en azından tek bir tane de olsa bir foton kullanmak zorunluluğu olduğundan ve o bir tek foton her şeyi değiştirdiğinden, prensip olarak hiç bir zaman her türlü gözlemciden bağımsız objektif mutlak bir gerçeklik olamayacağını ileri sürmüşlerdir (Aktolga 2004: 21-23).

Yukarıda sunulan görüş, Sartre'ın felsefesinin en temelinde bulunan ve sadece insan varlığı için geçerli olan varoluş özden önce gelir ilkesiyle benzerlik göstermektedir. Spekülatif felsefeye karşı olan Sartre, Varlık ve Hiçlik adlı çalışmasında fenomenolojik bir ontoloji ortaya koymaktadır. Bu yöntem, her türlü dedüktif tutumu reddeden, varlığa doğrudan yönelen bir yöntemdir. Diğer bir ifadeyle Sartre, ontolojisinde, olanı olduğu gibi gösteren, varlıkları tasvir edici bir yöntem uygulamaktadır. Aslında, Sartre'ın fenomenolojisi Heidegger'in fenomenolojik yaklaşımından izler taşımaktadır. Kant'ın bilgi edinme etkinliğinde zaman ve mekân sezgisinin kapsayıcılığında yapmış olduğu fenomen ve kendinde şey (fenomen ve kendinde dünya) ayrımını ortadan kaldırarak bilinç ve dünyanın eş zamanlı olduğunu söyleyen Sartre, aynı zamanda Husserl fenomenolojisinin merkezini oluşturan epokhe - öze gidebilmek için varolan her şeyi araç içine alma- yerine, Heidegger'in 'dünya içinde varlık' anlayışını koymuştur. Daha açık bir ifadeyle, Sartre epokhe'den hareket etmek yerine, Heidegger'in yaptığı gibi varoluştan, öznenin deneyiminden yola çıkmakta ve varlık öznenin deneyimiyle bize kendini sürekli açan bir şey olarak belirlemektedir.

Sartre'a göre, eski ontolojiler fenomenlerin arkasında ne bulunduğuna ilişkin spekülasyon yaparak varlığı bulanıklaştırmışlar, tanınmaz bir duruma getirmişlerdir. Bu nedenle varlığın arkasında ne olduğuna ilişkin insanı bir çıkmaza sürükleyen spekülatif açıklamalar bir kenara bırakılarak, varolanı sadece görüldüğü gibi tasvir etmek gerekmektedir. Çünkü, Sartre'a göre varlıkta öz ve görünüş birbirinden ayrı şeyler değildir: Görünüş özü saklamaz, tam tersine özü ortaya çıkarır, görünen şey özün kendisidir. Öz'ü, "ilke olarak bireysel tezahürlerin sonsuz bir dizisi aracılığıyla açığa çıkarılabilmek zorunda olandır" (2010: 22) şeklinde tanımlayan Sartre, "saklıgüç"ün (*puissance*) ve "edim"nin ikiliğini kabul etmemekte, her şeyin edim halinde bulunduğunu, edimin arkasında ne güç, ne *exis* ne de gereklilik bulunduğunu öne sürmektedir. Örneğin, deha denildiği zaman Proust deha sahibiydi denildiğinde olduğu gibi, bundan kimi yapıtların üretilmesinde ortaya çıkan ama orada kendini tüketmeyen özel bir gücü artık anlamamaktayız. Çünkü Proust'un dehası, ne tek başına ele alınan eserdir ne de Proust'un bu eseri üretmeye muktedir olmasıdır. Proust'un dehasıyla anlaşılan şey, bir kişinin kendini ortaya koyma şekillerinin bütünü olarak düşünülen eserdir. Bu örnekteki şekliyle görünüş ve öz arasındaki düalizmi dışlayabileceğinizi vurgulayan Sartre için, bir varolanın özü, o varolanın derinliklerine gömülü bir gereklilik değil, onun görünmelerinin akışını yöneten apaçık bir yasadır, dizinin nedenidir. Dizinin nedeni olarak öz, görünmelerin arasındaki bir bağlantıdır, yani kendisi de bir görünmedir. Özlere ilişkin bu görünüm imkânı, Husserl'de karşımıza çıkan, bir şeyi bütünlüğü içinde bir defada anlamaya yarayan özgörü (*wesenschau*) kavramına karşılık gelmektedir. Böylece, fenomenal varlık kendini ifşa eder, varoluşunu ifşa ettiği kadar özünü de ifşa eder ve fenomenal varlık bu kendini ifşa edişlerin, tezahür

edişlerin birbirine iyice bağlanmış dizisinden başka bir şey değildir (a.e., 20-21). Buradan anlaşılabilceği gibi, Sartre için esas olan varoluştur, öz, varlığa sonradan katılan sadece bir mahiyettir.

Varoluş özden önce gelir ilkesi, önce insanın var olduğunu, şu ya da bu olmasının daha sonradan geldiğini imlemektedir. Daha açık bir ifadeyle, Sartre'a göre, insan Tanrı tarafından önceden belirlenmiş bir öze sahip değildir, çünkü yaratılmamıştır. İnsan, bu dünyaya Sartre'ın deyişiyle, adeta fırlatılmıştır ve kendi başına bırakılmıştır. Dolayısıyla, önceden belirlenmiş, verilmiş ve donmuş bir insandan söz etmek mümkün değildir. İnsan davranışlarını belirleyen, etkileyen, sınırlandıran hiçbir etki bulunmadığı için, insan kendisini nasıl yaparsa öyle olacaktır, insanoğlu özgürdür, insan özgürlüktür. Yalnız ve mazeretsiz kalan insan, özgür olmaya mahkumdur, özgürlüğe zorunludur. Zorunludur, çünkü yaratılmamıştır; özgürdür, çünkü bir kez yeryüzüne geldi mi, dünyaya atıldı mı artık bütün yaptıklarından sorumlu olmaktadır (Sartre 1999: 69-70).

Görüldüğü gibi, doğada ontolojik indeterminizmin var olduğunu öne süren Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi gibi, Sartre'ın görüşlerinin en temelinde bulunan varoluş özden önce gelir ilkesi de determinizmin varlığını kabul etmemektedir. Determinizmin reddedilmesi ise, özgür iradeye yer açmaktadır. Determinist evren görüşünün özgür iradeye yer bırakmadığını vurgulayan Planck bu konuda şöyle demektedir: "Bir yanda insanın kendi ahlâki onuru, öte yanda iç ve dış dünyamızda keskin bir yasallığın egemen olduğu kanısı ve insanın bu ikisini bağdaştırmak istemesi sorununa ilişkin olarak yüzyıllar boyunca sınırsız sayıda düşünceler üretilmiştir" (2007: 23). İrade özgürlüğü ile iradenin bağlanışlığı üzerine insanların adeta iki ayrı kampa ayrıldığını vurgulayan Planck, nedensel ilişkiyi kafamızdan çıkarıp atarsak mantıksal bir çelişkiye düşmeyeceğimizi, nedensellik ilkesinin çiğnenmesiyle biçimsel mantığın birbiriyle bağdaşabildiğini belirtmektedir. Çünkü, Planck'a göre, "gerçeklik dünyasında nedensellik yasasının geçerliliğine salt mantık araçlarıyla karar vermek olanaksızdır, bu nedenle nedenselliği bir yana bırakarak düşünmek gerekmektedir" (a.e., 26).

Öte yandan, determinist bir evrende, tek bir oluş şeklinin dışındaki alternatiflerin ontolojik statüsü imkânsızlığa eşitken, indeterminist bir evrende alternatiflerin oluşması mümkün olmaktadır. Bu önemli farklılık ise, Tanrı-evren ilişkisi ve özgür irade sorunları ele alınırken değişik yaklaşımların oluşmasına yol açan temel bir ayrılık noktasıdır. Çünkü, determinist bir evren anlayışı, birçok düşünür tarafından özgür iradenin varlığına tehdit oluşturan bir sorunsal olarak görülmüştür. Özellikle varoluşçuların birçoğu için bu ciddi bir sorun niteliğindedir. Nitekim Sartre, insanları için özgürlüğü kaçınılmaz görmekte ve insanın kendi kendini inşa ettiğini vurgulamaktadır. Oysa, determinizmin insanı inşa ettiği iddiası, Sartre'ın bu yaklaşımına karşı ciddi bir tehdit niteliğindedir (Taslaman 2008: 77-78). Çünkü, Sartre insanların ahlâki sorumluluğunu indeterminizmi benimseyerek temellendirilmeye çalışmaktadır.

Sartre'a göre, insan özgür olmaya mahkum olduğundan dünyanın tüm ağırlığını omuzlarında taşımaktadır. İnsan, dünyadan ve varolma tarzı olarak kendi kendisinden sorumlu bir varlıktır. Sartre (2010: 687) sorumluluğu, "bir olayın ya da bir nesnenin yadsınamaz faili olma(nın) bilinci" şeklinde tanımlamaktadır. Bu anlamda, "kendi için'in (insanın) sorumluluğu bunaltıcıdır, çünkü "kendi için", bir dünyanın var olmasını kendi varlığıyla sağlayandır ve aynı zamanda o, kendini de var eden

olduğundan içinde bulunduğu durumu bütünüyle üstlenmek zorundadır. Bu mutlak sorumluluk, özgürlüğümüzün sonuçlarının mantıksal hak talebidir. Sartre'a göre, başımıza gelen her şey bizim aracılığımızla gelir ve biz bunlara ne üzülebiliriz ne isyan edebiliriz ne de sineye çekebiliriz. Bundan en başta anlaşılması gereken şey, insan olarak başımıza gelen şeylerin üstesinden gelebilecek olmamızdır. Çünkü, bir insanın başına gelen şeyler kendisi yüzünden ve başka insanlar yüzünden gelir, yani bu şeyler gayri-insani değil, insanidir. Başımıza gelen şeyler sonunda bir karar veririz ve bu karar özgür seçimimizin bir sonucu olduğu için verdiğimiz kararın tüm sorumluluğunu taşırız. Sorumluluk ise, ahlâklılığı imleyen bir terimdir. Dolayısıyla, Sartre için seçimlerimiz ahlâklı olmak zorundadır. Dünyanın içine bırakılmış olmak, her şeyden sorumlu olduğumuz bilincini gerekli kılar. “Kendi için”in sorumluluğu, yaşanan-dünya olarak bütün dünyaya yayılır ve “kendi için”, içdaralmasıyla kendini tam da böyle kavrar. Yani, “kendi için” ne kendi varlığının ne başkasının varlığının ne de dünyayı oluşturan “kendinde”nin temeli olan, ama kendisinde ve kendisi dışındaki her yerde varlığın anlamına karar vermek zorunda olan bir varlık olarak kendini kavrar. Böyle bir sorumluluk içine bırakılmış olmak durumunu içi daralarak fark eden kişinin, artık ne vicdan azabı ne pişmanlığı ne de mazereti vardır. O artık kendi kendisini bütünüyle keşfeden ve varlığı bizatihi bu keşifte yatan bir özgürlükten başka bir şey değildir (a.e., 687-691).

Yukarıda görüldüğü gibi, Sartre, insanı sınırsız bir özgürlüğe mahkum ederek ona mutlak bir sorumluluk yüklemektedir. İnsanı belirleyen hiçbir şey bulunmadığı için, kişi tüm davranışlarından sorumludur. Dolayısıyla, insanın yapacağı her seçimin sorumluluğu kendine ait olacağı için seçimleri ahlâklı olmalıdır. İndeterminist bir yaklaşımı benimseyerek özgür iradeye yer açan Sartre gibi, Kuantum Teorisi'nin Kopenhag yorumu da, “bütün maddi evrende ve insan beyninde ‘objektif olasılıklar’ın mevcut olduğunu” (Taslaman 2008: 215) öne sürmesiyle, özgür iradenin var olduğunu desteklemektedir. Bunun yanı sıra, Sartre dünyayı, “kendinde varlık” olarak nitelendirmektedir ve “kendinde varlık” fenomenlerin varlığına karşılık gelmektedir. Sartre tarafından “fenomen, geride durup kendini göstermeyen, olan’ın onun vasıtasıyla kendini gösterdiği bir şey” (2010: 9) olarak görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Sartre fenomenden, görünen ve görüldüğü şekilde olan, görünmelerinin arkasında hiçbir şey barındırmayan bireysel varlıkları anlamaktadır. Bilinçten yoksun olan “kendinde varlık, nedensiz, sebepsiz, zorunluluksuz ve kökensel olarak olumsal bir varlıktır” (a.e., 763). Nedensiz olduğu için, “kendinde varlık”ı mutlak saçmalık olarak nitelendiren Sartre için, “varlık dünyasında bir nedensellikten söz edebilmek mümkün değildir. Varoluşçu kişi, edilgin, anlaşılmaz, ıvır-zıvır eşyalarla dolu bir dünyada bulunmaktadır” (1999: 111). Buna karşın, “kendinde varlık”a bir bilincin (kendi için varlık’ın) yönelimiyle birlikte, “kendinde varlık” mutlak saçmalığından kurtulmakta ve böylece bir anlam kazanmaktadır.

Husserl gibi Sartre için de her bilinç bir şeyin bilincidir. “Bilincin bir şeyin bilinci olması, aşkınlığın bilincin kurucu yapısı olduğu anlamına gelmektedir” (Sartre 2010: 38). Aşkın bir nesneye göre konumlanmış olmayan bir bilinç yoktur anlamına gelen bu düşünceye göre, bilincin hiçbir içeriği bulunmamaktadır. “Bilinç bir şeyin bilincidir demek, bilincin bilinç olmayan ve bilinç onu açıkladığında önceden zaten varolan olarak kendisini veren bir varlığın açıklanmış-açınlanışı halinde ortaya çıkmak

zorunda olduğunu söylemektir” (a.e., 39). Bu yargı, bilincin, kendisi olmayan bir varlıkta taşınarak doğduğunu imlemektedir ve Sartre buna, ontolojik kanıt adını vermektedir. Her bilinç, bir nesneye ulaşmak için kendine aşkınlığı ölçüde konumlandırıcıdır ve bu konum içinde kendini tüketir. Hiçbir tözsel yanı olmayan bilinç, salt bir görünüştür. Yani, ancak kendine görüldüğü ölçüde varolur. Ama, salt görünüş olduğu için, tam bir boşluk olduğu için –çünkü bütün dünya onun dışında kalmaktadır- görünüşün ve varoluşun ondaki bu özdeşliği nedeniyle, mutlak olarak düşünülebilmektedir (a.e., 32-33).

Bunun yanı sıra, “bilinç, kendi varlığı içinde varlığı kendisi için soru olan ve bu varlık kendinden başka bir varlığı kapsadığı ölçüde soru olan bir varlıktır” (Sartre 2010: 39). Bu varlık, ancak fenomenlerin fenomenötesi varlığıdır, yani fenomenlerin arkasına saklanacak numenal bir varlık değildir. Bilinç tarafından imlenen şey, genel olarak dünyanın varlığıdır. Sartre için, varolanın varlığının özelliği, Aynı Heidegger’de olduğu gibi, kendini, bilince bizzat kendisinin açmamasıdır. Yani, varlık ancak öznenin deneyimiyle kendini açan bir şeydir. Varlık daima, kendisini hem açığa çıkaran hem de örten varlık tarzının içinden kavranır. Bilinç, varolanın her zaman ötesine geçebilir, ama bilinç varolanın varlığına doğru değil de bu varlığın anlamına doğru varolanın ötesine geçebilir. Sartre’a göre, bilincin, ontik-ontolojik olarak adlandırılmasını mümkün kılan şey budur. Çünkü, onun aşkınlığının temel özelliklerinden biri ontik olanı ontolojik olana doğru aşmaktır. Varolanın varlığının anlamı, kendini bilince açık eden olarak, varlık fenomenidir. Bilince kendini dolaysız bir biçimde gösteren varlık fenomeni, varlık değildir ama varlığı gösterir ve onu gerektirir. Buna karşın, bilincin (kendi için varlık) varlığı, fenomenin “kendinde varlık”ından radikal bir biçimde başkadır (a.e., 39-40).

“Kendinde varlık”ın tersine, “kendi için varlık” ne ise o olmayan ve ne değilse o olan varlıktır. “Kendi için”, kendisinin seçmemiş olduğu bir koşulda beliren biri olarak, dünyaya atılmış olarak, bir durum içine bırakılmış olarak, saf bir olumsuzluk hali olarak, temelini kendisinin oluşturmadığı bir şeyi, dünyadaki mevcudiyetini, kendinde barındıran olarak, “kendinde varlık”ı (dünya) yönelimleriyle anlamlandıran olarak vardır (Sartre 2010: 139-140). Buradan anlaşılacağı gibi, Sartre için ancak “kendi için varlık”ın yönelimiyle birlikte, bilinçten yoksun, nedensiz, sebepsiz, saçma, zorunluluksuz ve kökensel olarak olumsuz bir varlık olan “kendinde varlık” bir anlam kazanabilmektedir.

Benzer şekilde, Kuantum Teorisi ile ilgili yapılan atom deneyleri, imkân ile gerçeklik arasında orta yerde bulunan tuhaf türden bir fiziksel gerçeklik anlayışı ortaya koymaktadır. Bu deneylerde, sadece fotonların değil, atom düzeyindeki bütün diğer parçacıkların hem bir parçacık hem de bir dalga karakterine sahip oldukları ve bir tek parçacığın aynı anda iki ayrı yerde bulunduğu ortaya konulmuştur. Heisenberg, bu tür deneylerin yorumuyla ilgili olarak, Bohr ile sonu gelmez tartışmalara girdiğini fakat yine de bir çözüm yolu bulamadıklarını ve her tartışma sonrası parka hava almaya çıktığında şu soruyu kendi kendisine defalarca sorduğunu vurgulamaktadır: “Doğa, gerçekten şu atom deneylerinde görüldüğü kadar saçma ve anlamsız olabilir mi?” (Heisenberg 2000: 20).

Yukarıda görüldüğü gibi, Sartre'ın varlık (dünya) betimlemesi Heisenberg'in belirsizlik ilkesinde öne sürülen ontolojik indeterminizm ile örtüşmektedir. Her iki yaklaşımda da nedensellik ilkesi yerine belirsizlik ilkesi benimsenmekte, kesinlik anlayışı yerine olasılık anlayışı desteklenmektedir.

Ayrıca, Sartre'ın varlık betimlemesinde “kendi için varlık”a yapılan vurguyla insan etkeninin belirgin bir şekilde ön plana çıktığı görülmektedir. Aynı durumun Heisenberg'in Belirsizlik İlkesinde de söz konusu olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim, Heisenberg doğa teriminin kuantum mekaniğinde insan etkenine göre anlam kazandığını aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

Obje ve dünyanın geri kalan bölümü diye ayırım yapmanın keyfi bir iş olmadığını söylemek bir çok yönlerden daha doğru olacaktır. Bir atom olayını incelerken karşılaştığımız olgu gerçekte şudur: Belirli bir olayı anlamak istiyoruz, bu olayın doğanın genel yasaları açısından hangi mantıksal uslamla ile tanımlanacağını bilmek istiyoruz. Olaya katılan madde ya da işin parçası, teorik araştırmamız sırasında karşımızdaki doğal bir karşı nesne oluyor ve işte bu yüzden de olayı incelemek için kullandığımız aletlerden ayrılması gerekiyor. Böylece yorumlarda yeniden öznel bir öge beliriyor, çünkü ölçme tertibatı da eninde sonunda gözlemci tarafından yapılmış bir şeydir ve hatırlamak zorundayız ki, gözlemini yaptığımız şey doğanın kendisi değil, bizim soruyu biçimlendirme tarzımızdan etkilennmiş olan doğadır. Fizikteki bilimsel çalışmalarımız, doğayı ilgilendiren soruları elimizdeki dil çerçevesinde sormak ve yine elimizdeki araçlarla yaptığımız deneylerden bunların cevaplarını çıkarmaktır. Böylece Kuantum Teorisi, Bohr'un ifade ettiği gibi, hayatta ahengi, yani uyum birliğini, uyumdaşlığı ararken, aynı zamanda hem seyirci hem de oyuncu olduğumuzu unutmamayı bize hatırlatmış oluyor (2000: 35).

“Kuantum Teorisi'yle gözlemcinin rolünde yapılan epistemolojik değişiklik, zihnin ontolojik statüsünü arttıran, yani insan etkenini ön plana çıkaran görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır” (Taslaman 2008: 217). Nitekim Sartre, bilgiyle ve doğrulukla ilişkisi olan her şeyin insansal olduğunu vurgulamaktadır ve her türlü değerlerin temelini, kendisini ve dolayısıyla da değerlerini kendi seçen “kendi için varlık”ın (insanın) taşıdığı özgürlükte görmektedir. İnsanın dünyaya yönelmesiyle birlikte, dünya saçmalığından kurtularak bir anlam kazanmakta ve böylece dünya, insan için dünya –benim için dünya– haline gelmektedir.

2) Dalga ve Parçacık İkiliği – Kendinde Varlık ve Kendi İçin Varlık

Sartre, “kendinde varlık (*en-soi*)” ve “kendi için varlık (*pour-soi*)” olmak üzere varlığı iki yanlı olarak tanımlamaktadır. Sartre'ın varlık anlayışında karşımıza çıkan bu bakış açısıyla, Kuantum Teorisi'ndeki dalga ve parçacık ikiliği görüşü arasında bir anoloji kurulabilir.

Kuantum Teorisi'ne göre var olmanın iki hali bulunmaktadır: Ya atalet halinde var olunmaktadır ve bu durumda bir dış gözlemci için bu var olma potansiyel bir gerçekliktir ya da etkileşme esnasında objektif bir gerçeklik olarak var olunmaktadır. Atalet hali, bir şeyin belirli bir durumun (*state*) içindeki varlığını muhafaza etmesi anlamına gelmektedir. Bu var oluş hali, tıpkı bir ihtimal dalgası olarak var olan

elektronun potansiyel varlığı gibidir. Çünkü var olmak, bir moleküller yığını olmak demek değildir, tam tersine bir sistem içinde gerçekleşmektir (Aktolga 2004: 15-16).

Var olmanın bu iki hali, elektron, foton gibi mikro varlıklarla yapılan “Çift Yarık Deney”inde (*Doppelspalt Experiment*) karşımıza net bir şekilde çıkmaktadır. Bu deneyde karşılaşılan dalga-parçacık ikilemi, anlaşılması güç bir sonuç ortaya koymuştur. Söz konusu deneyde, kaynaktan çıkan tek bir elektronun ya da tek bir fotonun iki delikten birden aynı anda geçtiği ve hem dalga hem de parçacık karakterine sahip olduğu belirlenmiştir.

Bir parçacığın aynı anda iki ayrı yerde olması veya hem dalga hem de parçacık özelliği göstermesi gibi Kuantum Teorisi’nde yapılan deneylerde karşımıza çıkan bu tür sonuçlar nedeniyle Heisenberg, “klasik mantığın kabul ettiği üçüncü imkânın olamazlığı -tertium non datur- ilkesinin değiştirilmesi gerektiğini” (2000: 171) ileri sürmüştür.

Ancak, Kuantum Teorisi’nde Bohr’un öne sürdüğü “Tamamlayıcılık İlkesi”yle birlikte, dalga ve parçacık olmak gibi birbirleriyle çelişkili gibi görülen durumların bir arada var olabileceği savunulmaya başlanmıştır. Bohr dalga-parçacık ikilemini (bir elektron yeri kesinse bize parçacık, kesin değilse dalga olarak görünmektedir) açıklarken, dalga ve parçacık kavramlarını birbirini tamamlayan ve vazgeçilemez iki kavram olarak görmektedir. Bohr’a göre, elektron gibi bir nesneyi betimlerken tek bir kavram yeterli gelmemektedir. Ona göre, “elektron bazen parçacık, bazen dalga bazen de her ikisidir” (Erdoğan 2011: 115). Dolayısıyla, Bohr, parçacık ve dalga olmayı aynı varlıkların iki ayrı görünümü olarak yorumlamıştır.

Benzer şekilde Sartre da, “kendinde varlık” (fenomenin varlığı) ve “kendi için varlık” (düşünüm-öncesi *cogito*’nun varlığı) olmak üzere birbirinden ayrı olan iki varlık bölgesi ayırt eder. Sartre, varlık kavramını birbirlerine indirgenemeyen iki bölgeye bölmesine karşın, bu iki bölgenin aynı başlık altına yerleştirilebileceğini, “kendinde varlık” ile “kendi için varlık”ın aslında bir bütün olduğunu öne sürer.

Sartre, “kendinde varlık” deyince sadece görünen varlığı ve bu görünenin arkasında hiçbir şey barındırmayan varlığı anlamaktadır. Yani, “kendinde varlık”, fenomenin varlığına karşılık gelmektedir ve Sartre, fenomeni bir görüngü -duyu organları aracılığıyla bilince yansıyan bir görüntü- olarak düşünmemektedir, tam tersine, Sartre tarafından fenomen “geride durup kendini göstermeyen, olan’ın onun vasıtasıyla kendini gösterdiği bir şey” (2010: 9) olarak görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Sartre için fenomen aynı Heidegger de olduğu gibi, öznenin deneyimiyle kendini sürekli açan bir şey olarak anlaşılmaktadır. Gerçeklik fenomenle sınırlıdır ve fenomen görüldüğü gibidir. Yani, “görünmenin varlığını ölçen şey, onun görünüyor olmasıdır” (a.e., 25).

Sartre, “kendinde varlık”a şu üç özelliği atfeder: “Varlık kendinde olandır, varlık ne ise odur, varlık sadece vardır” (2010: 44). Varlık fenomenine ilişkin düşüncenin, yaratıcılık adı verilen çok genel bir önyargı tarafından sıklıkla karartıldığını öne süren Sartre, Tanrı’nın karşısında varolan varlığın, kendi kendisinin dayanağı olduğunu ve Tanrısal yaratmanın en ufak bir izini taşımadığını belirtmektedir. Sartre’a göre, “kendinde varlık, varlığını yaratılışın ötesinde sahiplenmektedir” (a.e., 42). Bu ise, varlığın yaratılmamış olduğu anlamına gelmektedir. Ancak, buradan varlığın kendi

kendisini yarattığı sonucu da çıkarılmamalıdır, çünkü o zaman da onun kendinden önce olduğunu varsaymak gerekir. Oysa, varlık kendi'dir ve bu nedenle o, bilincin olduğu tarzda kendi kendinin nedeni olamaz. Varlığın kendinde-kaim oluşu, etkin olanın da edilgin olanın da ötesindedir. Aynı biçimde, olumsuzlamanın olduğu kadar olumlamanın da ötesindedir. Sartre'a göre, varlığı bilince kıyasla tanımlayacak olursak, varlığın ne olduğu tam da burada ortaya çıkmaktadır. O, *noesis* içindeki *noema*'dır. Yani, en ufak mesafe bırakmaksızın kendi içindedir. Varlık, kendini gerçekleştiremeyen bir içkinlik, kendini olumlayamayan bir olumlama, kendi kendisiyle dopdolu olduğu için etkiyemeyen bir etkinliktir. Tamamlanmış ve kendisiyle dolu olan "kendinde varlık", alacağı en son şekli almıştır (a.e., 41-42).

Varlığın "kendinde varlık" olması, onun kendinin bilinci gibi kendine göndermemesi anlamına gelmektedir, yani varlık kendi'dir. Kendi'yi oluşturan sürekli düşünüm eriyip bir özdeşlik kalıbına girdiği için, varlık temelde kendi ötesindedir. Varlık kendi kendisiyle dolu olduğu için kendi kendisine opaktır. Bu ise, 'varlık ne ise odur' diyerek ifade edilir. Sartre için, "kendinde varlık"ın bir diğer özelliği olan 'varlık ne ise odur' şu anlama gelmektedir: "Kendi başına, ne değilse o olmaması bile imkânsızdır. Nitekim, o hiçbir olumsuzlama içermez" (2010: 43). "Kendinde varlık"ın bölgesini gösteren bu formül, $A=A$ 'dır şeklinde ifade edilen özdeşlik ilkesine karşılık gelmektedir. Özdeşlik ilkesi, "kendinde varlık"ın opaklığını gösterir. Bu opaklık, 'dışarıda' olduğumuz için onu öğrenmek ve onu gözlemek zorunda kalacağımız anlamında, bizim kendinde'nin karşısındaki konumumuza bağlı değildir. "Kendinde varlık" bir dışın karşıtı olan bir yargıya, yasaya, kendinin bilincine benzer hiçbir içeriye sahip değildir. Kendinde'nin gizi yoktur, o tamamen somdur. Bir anlamda, "kendinde varlık"ı bir sentez gibi tanımlamanın mümkün olabileceğini öne süren Sartre, onun bütün sentezlerin en ayrılmaz olduğunu, kendinin kendisiyle sentezi olduğunu belirtmektedir. Buradan doğal olarak, varlığın varlığı içinde yalıtılmış olduğu ve kendinden olmayan şeyle hiçbir münasebet kurmadığı sonucu çıkmaktadır. Her türlü değişmeden ve oluştan uzak olan "kendinde varlık", zamansallığın kapsamına sığmaz, içine kapalı ve izole haldedir (a.e., 43-44).

Kendinde varlık vardır, Sartre'ın "kendinde varlık"a ilişkin olarak öne sürdüğü üçüncü özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özellik, varlığın ne mümkün olandan türetilebileceği ne de zorunlu olana indirgenebileceği anlamına gelmektedir. Çünkü zorunluluk, varolanlarınkini değil, ideal önermelerin bağlantısını ilgilendirir. 'Fenomenal bir varolan, varolan olduğu sürece asla başka bir varolandan türetilemez' şeklindeki düşünceyi Sartre, "kendinde varlık"ın olumsuzluğu olarak adlandırır. "Kendinde varlık" aynı şekilde, bir mümkün olandan da türetilemez. Çünkü, mümkün olma "kendi için"e ait bir yapıdır, yani varlığın öteki bölgesine aittir. "Kendinde varlık" asla mümkün de imkânsız da değildir, o sadece vardır. "Kendinde varlık"ın fazladan olduğunu söylemek, onun kesinlikle hiçbir şeyden, başka bir varlıktan da, bir mümkün olandan da zorunlu bir yasadandan da türetilmeyeceği anlamına gelmektedir. Yaratılmamış, varlık nedeni bulunmayan, bir başka varlıkla hiçbir bağı bulunmayan "kendinde varlık" ebediyen fazladandır (Sartre 2010: 43-44).

Diğer yandan, Sartre, "kendinde varlık"a ilişkin olarak öne sürdüğü 'ne ise odur' biçimindeki formülün karşısına, 'ne değilse o olan ve ne ise o olmayan' biçiminde tanımladığı "kendi için"in varlığına ilişkin formülü çıkarmaktadır. Fazladan,

devinimsiz, kımlıtsız, kendisiyle özdeş olan ve kendi varlığına dayanan “kendinde varlık”ın tersine, “kendi için varlık” sürekli devinimdir ve bu varlık insan varlığına karşılık gelmektedir. Sartre’a göre, “bilinç kendi varlığı içinde varlığı kendisi için sorun olan bir varlıktır” (2010: 134). Yani, bilincin varlığının tam uygunluk içinde kendi kendisiyle örtüşmemesi söz konusudur ve bilincin özelliği, bir varlık çözülmesi olmasıdır.

Bilincin ontolojik temeli olarak “kendi için”in varlık yasası, kendine mevcut olma biçiminde kendisi olmaktır. Varlık kendine mevcutsa, bunun nedeni varlığın tümüyle kendi olmamasından kaynaklanmaktadır. “Varlığın kendine mevcut oluşu, varlıkta kendisinden bir kopukluk gerektirir” (Sartre 2010: 137). Bu noktada Sartre, özneyi kendi kendisinden ayırmanın “hiç” olduğunu belirtir. “Hiçlik, varlığın varlık tarafından soru konusu yapılmasıdır, yani tastamam bilinçtir ya da kendi için’dir” (a.e., 139). Bilinç olmak bakımından bilincin varlığı, kendi kendine mevcut olarak kendine mesafeli varolmaktır ve varlığın, kendi varlığı içinde taşıdığı bu mesafeyi Sartre “hiçlik” olarak adlandırmaktadır. “Hiçlik, varlığa varlık aracılığıyla gelen ve varlığa sahip olmaksızın devamlı olarak varlık tarafından desteklenen mutlak bir olaydır” (a.e., 140). Böylece, bir kendi’nin varolması için, bu varlığın birliği, özdeşin hiçlenmesi olarak kendi kendisinin hiçliğini içermektedir.

Aslında Sartre için, gerçekte olan her şey bir “kendinde varlık”tır. Ancak, varlık kendini hiçlediğinde “kendi için varlık” ortaya çıkmaktadır ve bu niteliğiyle insan hiçliğe dayanmaktadır. Sartre’a göre, “kendi için, hiçleştirilmiş kendinde olarak kendisini temellendirmekle kalmaz, kendisiyle birlikte temel de ilk kez ortaya çıkar” (2010: 143). Yani, “kendi için”, kendi kendisini ancak “kendinde”den kalkarak ve “kendinde”ye karşı temellendirebilir. Nitekim hiçleme, varlığın hiçlenmesi olduğundan, “kendi için”in varlığı ile “kendinde”nin varlığı arasındaki kökensel bağlantıyı temsil eder. Somut ve gerçek “kendinde”, bilincin o olmamak üzere kendisini belirlediği şey olarak bilincin bağrında bütünüyle mevcuttur (a.e., 147-148). Görüldüğü gibi, “kendinde varlık”ın çözümlenmesi, insanın hiçliği yalnızca taşımadığını, aynı zamanda bu hiçliğe dayandığını göstermektedir. Ancak, insan bütünüyle bir hiçlik değildir, çünkü insanda aynı zamanda bir “kendinde” bulunmaktadır, yani insanın bedeni, egosu ve alışkanlıkları vardır. İnsanda bir “kendinde” bulunmasına rağmen, Sartre için gerçek anlamıyla insansal olan hiçliğe dayanmaktadır.

Sartre’a göre, “ne ise o olmayan ve ne değilse o olan varlık vasfıyla kendi için vardır” (2010: 140). Kendi kendisini varolmak için belirleyen bir varlık olarak “kendi için”, kendisinin seçmemiş olduğu bir koşulda beliren biri olarak, dünyaya atılmış olarak, bir durum içine bırakılmış olarak, saf bir olumsuzluk hali olarak, temelini kendisinin oluşturmadığı bir şeyi, dünyadaki mevcudiyetini, kendinde barındıran olarak vardır. “Kendi için”in bu şekilde varolmasından dolayı Sartre, insan gerçekliğini bir eksiklik olarak görür. “İnsan gerçekliği kendi için olarak, kendi kendisiyle belli bir örtüşmenin eksikliğini çeker” (a.e., 159). “Kendi için”, “kendinde varlık”a çözülemesiz bağlarla bağlıdır ama bu bağ, bir düşüncenin nesnesine bağlı olması gibi değildir. Bir eksiklik, nasıl eksikliğini tanımlayan şeye bağlıysa “kendi için” de “kendinde varlık”a öyle bağlıdır. Yalnızca kendi hiçliğinin temeli olan varlık, kendi varlığının temeli olan varlığa doğru kendinin ötesine geçer. Böylece insan gerçekliği, insan gerçekliği olarak kendi kendisinin bütünlüğü ya da kendi karşısında, bu bütünlüğün eksikliği olarak

belirir. Bu bütünlük, varlığı ve mutlak namevcudiyeti dünya ötesindeki aşkınlık olarak hipostazlaştırıldığında, daha sonraki bir dolayım devinimiyle Tanrı adını alır. Tanrı, baştan sona olumluluk ve dünyanın temeli olarak hem ne ise o olan bir varlık hem de kendisinin bilinci ve kendinin zorunlu temeli olarak ne ise o olmayan ve ne değilse o olan bir varlık olduğu için, insan gerçekliği kendi varlığında ızdırap çeker. Çünkü, “kendi için” olmaktan çıkmaksızın “kendinde”ye erişemeyeceğinden ötürü, o olmaya muktedir olmadığı bir bütünlüğün sürekli istilasını altında varlıkta ortaya çıkar. Şu halde insan gerçekliği, doğası gereği mutsuz bilinçtir ve bu mutsuzluk halinin ötesine geçmesi imkânsızdır (a.e., 152-153). Özetle, bir ideal olarak, “kendinde varlık” olmayı düşünen “kendi için varlık” daima gerçek varlık olmayı özlemektedir. Bunun için, kendi dışına çıkıp “kendinde varlık”a tutunarak “kendi başına-kendisi için (*pour-soi-en-soi*)” varlık olmaya çalışır. Sartre, “kendi için varlık”ın bu imkânsız yönelişini Tanrı olma ideali olarak adlandırmaktadır.

Görüldüğü gibi, Sartre varlık kavramını “kendinde varlık” (fenomenin varlığı) ve “kendi için varlık” (düşünüm-öncesi *cogito*'nun varlığı) şeklinde birbirlerine indirgenemeyen iki bölgeye bölmesine karşın, bu iki bölgenin aslında aynı başlık altına yerleştirilebileceğini öne sürmektedir. Varlığı ele alırken eski ontolojilerin yaptığı gibi bilinç-varlık ikiliğini varsaymadığını belirten Sartre, “kendinde” ve “kendi için varlık”ın aslında bir bütün olduğunu ifade etmektedir: “Kendinesiz kendi için, soyut bir şey gibidir: Formu olmayan bir renkten ya da yüksekliği ve tınısı olmayan bir sestene daha fazla varolamaz. Hiçbir şeyin bilinci olan bir bilinç mutlak bir hiçtir. Kendi için hiçleyiştir, hiçleme vasfıyla vardır. Ama, bilinç bir iç ilişkiyle kendinde’ye bağlıdır ve bu onun bir bütünlük oluşturmak üzere kendinde’ye eklenildiği anlamına gelmektedir” (2010: 766). Varolanı bir bütün olarak düşünmek için, varolanın yapılarındaki çeşitliliğin birlikçi bir sentez halinde tutulması gerektiğini vurgulayan Sartre, bu iki varlık bölgesinin her birinin ayrı olarak düşünüldüğünde yalnızca soyut olduğunu belirtmektedir. Ayrı olarak düşünülen bilinç bir soyutlamadan ibarettir, ama “kendinde”nin kendisinin, olmak için “kendi için”e ihtiyacı yoktur. Yani, “kendinde” fenomeni bilinç olmaksızın bir soyuttur, ama varlığı soyut değildir. “Kendinde” ve “kendi için”in bütünlüğünün özelliği, “kendi için”in, “kendinde” karşısında kendini başka kılmaması, ama “kendinde”nin hiçbir biçimde kendi varlığındaki “kendi için”den başkası olmamasıdır: “Kendinde”, sadece ve düpedüz vardır. “Kendi için” ise, kökensel olarak kendi nedeni olma projesidir (a.e.,767-768). Dolayısıyla, Sartre için “fenomen, kendinde boyutuyla içkinlik, kendi için boyutuyla da aşkınlıktır” (a.e., 770). Çünkü, aşkın olanın varlığı içindeki bir değişimi belirleyen içkin kökenli bir proje söz konusudur.

Daha önce belirtildiği gibi, dalga ve parçacık olmayı aynı varlıkların iki ayrı görünümü olarak yorumlayan Bohr gibi, Sartre da, bir ve aynı varlığı “kendinde varlık” ve “kendi için varlık” olmak üzere iki yanlı olarak tanımlamaktadır. Sartre’ın varlığı iki yanlı olarak tanımlaması, Kuantum Teorisi’ndeki elektron, foton gibi mikro varlıklarla gerçekleştirilen “Çift Yarıklı Deney”inde (*Doppelspalt Experiment*) karşımıza çıkan dalga ve parçacık olma olgusuyla benzerlik göstermektedir ve Kuantum Teorisi’nde öne sürülen var olmanın iki haline karşılık gelmektedir: Mikro varlıkların potansiyel bir gerçeklik olarak atalet halinde var olma durumu (dalga görünümü) “kendinde varlık”a

uygun düşerken, etkileşme esnasında objektif bir gerçeklik olarak var olma durumu (parçacık görünümü) ise, “kendi için varlık” a uygun düşmektedir.

3) Bir Tek Cisimden Kaynaklanan Belirsizlik – Kendi İçin Varlık (Özgürlük)

Kuantum Teorisi'nin Sartre'in varoluşçuluğunu etkilediğine ilişkin olarak gösterilebilecek bir diğer örnek, Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi'nde karşımıza çıkan bir tek cisimden kaynaklanan belirsizlik durumunun, Sartre'in “kendi için varlık” la özdeş tuttuğu özgürlük anlayışı üzerinde etkili olduğu konusuna ilişkindir.

Heisenberg'in öne sürdüğü belirsizlik iki şekilde olabilir. Ya cismin sayısının çokluğundan kaynaklanan belirsizlik söz konusudur ya da tek bir cisim olmasına rağmen yine de belirsizlik söz konusudur. Cismin sayısının çokluğundan kaynaklanan belirsizlik, aralarındaki etkileşimlerin çokluğundan dolayı önceden bilinemeyecek tarzda değişik davranışlar (koordinatlar) sergilemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda, bir koordinatın kendisinden değil de sistemin içinde kendisini etkileyen diğer elemanların çokluğu yüzünden bir an bir değerde karar kılınmaz. Buradaki belirsizlik öznel ve kısmen sistem hakkındaki bizim bilgisizliğimizden kaynaklanmaktadır. Buna karşın bir tek cisimden kaynaklanan belirsizlik ise, objenin kendi dışındaki etkiler nedeniyle değil, kendi içinden, kendi doğasından kaynaklanmaktadır. Objenin içindeki örgütlenişi, bilgi edinen öznenin ulaşamayacağı bir yapıdadır. Buradaki belirsizlik objektiftir ve artık bu durumda sadece olasılıklar söz konusudur. Buna göre, Kuantum Mekaniği'nde bir bireysel parçacık, özellikle belirlenmiş bir yerde ya da anda değil, birden bire ve önceden bilinmeksizin var olabilmektedir. Bununla birlikte, onun davranışı, başboş iken yine de olasılık yasalarına tâbidir. Böyle bir olasılık, belirli bir olayın gerçekleşme eğilimi anlamına gelmektedir (Tarlacı 2003: 437-438).

Yukarıda anlatılan bir tek cisimden kaynaklanan belirsizlik durumunun ve bu tür bir belirsizliğin cismin kendi dışındaki etkiler nedeniyle değil de, kendi içinden, kendi doğasından kaynaklandığından dolayı ortaya çıktığı düşüncesinin, Sartre'in özgürlük anlayışında da karşımıza çıktığı söylenebilir. Çünkü Sartre için, özgürlük “kendi için varlık” ın bir özelliği değildir, bizzat “kendi için varlık” la, yani insanla özdeşir.

Sartre'a göre, özgürlüğün bir özü bulunmamaktadır, tersine, özgürlük bütün özlerin temelini oluşturur. Çünkü, insan kendi imkânlarına doğru dünyanın ötesine geçerek dünya-ıçi özleri açığa çıkaran bir varlıktır. Biz, özgürlüğümüzü edimlerimiz aracılığıyla öğrenen varolanlarız, ama biz aynı zamanda bireysel ve biricik varoluşu özgürlük olarak zamansallaşan bir varolanız da. Bu halimizle biz, zorunlu olarak özgürlüğün bilinciyizdir. Böylece, özgürlüğümüz varlığımızın içinde durmadan soru halindedir. Doğamıza fazladan katılan bir nitelik ya da doğamızın bir iyeliği değildir. Tastamam varlığımızın dokusudur ve varlığımız, varlığımızın içinde soru olduğundan, zorunlulukla özgürlüğün belli bir kavrayışına sahibizdir (Sartre 2010: 557-558).

“Kendi için” açısından, olmak, olduğu “kendinde” yi hiçlemektir. Bu koşullarda, özgürlük bu hiçleyiştten başka bir şey değildir. Özgürlük aracılığıyla “kendi için”, varlığından olduğu kadar özünden de kurtulur ve böylece “kendi için”, kendisi hakkında söylenmesi mümkün olandan her zaman daha başka bir şeydir. Kendisine verilen ismin,

kendisine ait olduğu kabul edilen iyeliğin esasen ötesinde olmandır. Sartre için, “kendi için”in olduğu şeyi, daha olacak olduğunu söylemek, ne ise o olmayarak ne değilse o olduğunu söylemek, “kendi için”de varoluşun özü öncelediğini ve koşullandırdığını söylemek, bir ve aynı şeyi söylemektir. Yani, insanın özgür olduğunu söylemektir (Sartre 2010: 558-559).

Sartre’a göre, edim olarak insan gerçekliği, kendini ancak kendi varlığı içinde veriden kopuş olarak kavrayabilir. “İnsan gerçekliği veriden koparak ve onu henüz var-olmayan ışığında aydınlatarak veriyi var kılan varlıktır” (2010: 602). “Kendi için”in bir veri olmamak için durmadan kendine karşı bir mesafe alması, yani esasen artık olmadığı bir *datum* olarak kendinin arkasında kalması gerekir. “Kendi için”in bu özelliği, onun olduğu şeyde hiçbir yardım, hiçbir dayanak noktası bulamayan varlık oluşuna işaret eder. Ama, “kendi için” özgürdür ve bir dünyanın varolmasını sağlayabilir. Çünkü, ne idiye onu ne olacaksa onun ışığında daha olacak olan varlıktır. Bu nedenle, “kendi için”in özgürlüğü, onun varlığı olarak belirir. Sarte için bu özgürlük, ancak kendini seçmek suretiyle mümkün olabilir. Kendimizi ancak yapılmakta olan seçim olarak kavrarız, dolayısıyla özgürlük, bu seçimin hep belirlenmemiş olması durumudur. Sartre’a göre, insan gerçekliği kendini dilediği gibi seçebilir, seçmemezlik edemez, çünkü özgürlük seçme özgürlüğüdür (a.e., 603-605).

Bunun yanı sıra Sartre, “kendi için”in bir zamansallaşma olduğunu öne sürer. “Kendi için”in bir zamansallaşma olması, onun kendini var kıldığı anlamına gelmektedir. Sartre için insan, belirli bir durumun ötesindeki kendi kendinin projesinden başka bir şey değildir ve “bu proje somut durumdan itibaren insanı önceden taslaklaştırdığı gibi, durumunu da yapmış olduğu seçimden itibaren aydınlatır” (2010: 687). Sartre bu konudaki görüşünü aşağıdaki gibi ifade eder:

Özgür proje temeldir, çünkü benim varlığımdır. Ben olan temel proje, bütün olarak dünya-içinde-varlığımdır ve dünyanın kendisi de ancak bir amaç ışığında kendini açığa vurur. Özgürlük, dayanak noktasız olmak olduğundan, proje, varolmak için durmadan yenilenmek zorundadır. Kendimi durmaksızın seçerim ve asla seçilmiş olan şeklinde varolamam, yoksa yeniden *kendindenin* salt ve basit varoluşu içine yuvarlanırım (a.e., 604).

Görüldüğü gibi, Sartre da “kendi için varlık” (insan) bir proje olarak karşımıza çıkmaktadır ve onun bir proje olması mutlak bir özgürlüğe sahip olduğu anlamına gelmektedir. Sartre’a göre, insan Tanrı tarafından yaratılmadığı için, öncesiz-sonrasız doğrular ve ahlâk yasaları bulunmadığı için, kısaca, hiçbir şey tarafından belirlenmediği için kendi kendine terkedilmiş durumdadır. Bu durum, onun mutlak bir özgürlüğe mahkum olduğunu, hatta özgürlükle özdeşleştirildiğini göstermektedir. Ancak, bu sınırsız özgürlük ve dolayısıyla belirsizlik durumu insanda bir içdaralmasına yol açmaktadır. “Hiçleyici özgürlüğün kendi kendisini içdaralması aracılığıyla kavraması gibi, kendi için de olgusalığının bilincindedir: Tümüyle nedensiz oluşunun duygusunu taşır, kendini hiç uğruna orada olan olarak, fazladan olan olarak kavrar” (2010: 145). Sartre’ın içdaralmasına ilişkin bu sözlerinden anlaşılacağı gibi, insanın dünyanın içine bırakılmış olması, onun her şeyden sorumlu olduğunun bilincine vardırır. Her şeyden sorumlu olduğunun bilinci ise, insanda bir içdaralmasına yol açar. “Bir sorumluluk içine fırlatılmış olmak durumunu içi daralarak fark eden kişinin, artık ne vicdan azabı ne pişmanlığı ne de mazereti vardır. O artık kendi kendisini bütünüyle keşfeden ve varlığı

bizatihi bu keşifte yatan bir özgürlükten başka bir şey değildir" (a.e., 691). Nitekim, Sartre'in *Bulantı* (1997) adını taşıyan ünlü romanında, roman kahramanı Roquentin, baştan sona saçma olan ve kendi kendisine yabancılaşmasına neden olan "kendinde varlık"la karşılaştığında bu içdaralmasını, diğer bir ifadeyle bulantı duygusu yaşar.

Özetle, Sartre'in felsefesinde başat bir rol oynayan özgürlük, "kendi için varlık"ın bir özelliği olarak görülmemekte, bizzat "kendi için varlık"la özdeşleştirilmektedir. Böyle bir kabul, insanın önceden belirlenmiş bir özünün bulunmadığı, diğer bir ifadeyle onun özünün sadece belirsizlik olduğu anlamına gelmektedir. Sartre'in bu düşüncesi, Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi'nde karşımıza çıkan bir objenin belirsizliğinin, objenin kendi dışındaki etkiler nedeniyle ortaya çıkmadığı, tam tersine, belirsizliğin objenin kendi içinden, kendi doğasından kaynaklandığı anlamına gelen bir tek cisimden kaynaklanan belirsizlik durumuyla benzerlik göstermektedir.

4) Gözlem Süreci – Bakış Fenomeni

Kuantum Teorisi'nin Sartre'in varoluşçuluğunu etkilediğine ilişkin olarak gösterilebilecek bir diğer benzerlik, gözlem süreci ve bakış fenomeni arasında mevcuttur. Sartre özneler-arası iletişimi bakış fenomeninden hareket ederek değerlendirmektedir. Sartre'a göre, "kendinde varlık", "kendi için varlık" olabilmek için başka etkenlere bakış'a gereksinim duymaktadır. Sartre'ın öne sürdüğü bakış fenomeninin, Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi'nde karşımıza çıkan gözlemin için içine karışmasıyla birlikte gözlemlenen olgunun değişime uğradığı düşüncesiyle benzerlik gösterdiği ileri sürülebilir.

"Belirsizlik İlkesi, herhangi bir gözlemin, ölçümün üzerinde çalışılan şeyi etkilediğini ortaya koymuştur" (Erdoğan 2011: 117). "Gözlenmemiş parçacık başlangıçta sadece bir olasılık dalgasıdır" (Tarlacı 2003: 446). Ancak, gözlem süreci başladığı andan itibaren olayın kendisi değişmektedir, yani gözlem süreci gözleneni etkilemektedir. Daha açık bir ifadeyle, Belirsizlik İlkesi'nde bir elektronun varoluş mekanizması şu şekilde gerçekleşmektedir: İhtimal dalgası içinde iç içe geçmiş bir elektriksel-magnetik-gravitasyonel alandan başka bir şey olmayan, kendi uzayına yayılmış bir enerji dalgası olarak atalet hareketi yapan elektron (bu haliyle bir dış gözlemci için bu elektron potansiyel bir gerçekliktir, bir sırdır), daha sonra, bir dış etkenle etkileşmeye giriştiği an birden kendi etrafındaki uzayında objektif bir gerçeklik olarak bir elektriksel alan oluşturmaktadır ve etkileşmenin niteliğine göre ya bir parçacık ya da bir dalga şeklinde objektif bir varlığa sahip olmaktadır. Etkileşme sona erip yeni bir denge durumu oluşunca da tekrar eski haline dönmektedir. Elektriksel alanı vs. gibi bütün o objektif öz değerleri gene o ihtimal dalgasının içinde kaybolmaktadır. Ancak kaybolmaktadır derken, buradan, her şeyin birden bire yok olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Objektif gerçeklik olarak yok olmak demek, bir dış gözlemci için bir anlam ifade etmemek anlamına gelmektedir. Yoksa, atalet halinin potansiyel gerçekliğini temsil eden ihtimal dalgasının içinde, sistem içi realiteler olarak elektronlar varlıklarını sürdürmektedirler (Aktolga 2004: 25-26).

Kuantum Teorisi'yle ilgili yapılan deneylerde, gözlem sürecinin gözleneni etkilediğinin anlaşılması üzerine, Bohr dalga ve parçacık olma gibi birbiriyle çelişkili gibi gözüken durumları Tamamlayıcılık İlkesi ile açıklamaya çalışmıştır. Bohr'un bu ilkeyi açıklarken gözlemciye verdiği rol, klasik fiziğin gözlemciyi, olgulara etki etmeyen, olgulardan bağımsız bir şekilde vazifesini yürüten kişi olarak tarifinden oldukça farklıdır. Bohr'a göre, yaptığımız deney türü ve kavramsal yaklaşımlarımızla, atom seviyesindeki varlıkların özelliklerini 'biz' belirleriz. Ayrıca, atom seviyesinde yapılan gözlemin, gözlenen varlığı etkilememesi mümkün değildir. Örneğin, bir elektronu mikroskopla gözlemediğimizi düşündüğümüzde, elektronun görülebilmesi için mutlaka bir ışık fotonunun elektrona çarpıp mikroskoba geri gelmesi gerekmektedir. Elektronun aldığı bu darbe ise, elektronun konumunun bozulmasına neden olmaktadır (Taslaman 2008: 49-51).

Benzer şekilde Sartre'da, "kendinde varlık"ın gerçek olabilmesi, başkasına, başkasının bakış'ına bağlıdır. Bakış'ı, insanın hem kendi varoluşunu hem de kendisini bilmesi için gerekli gören Sartre için, "başkasıyla kurulan ilişkiler insan için temel özelliktedir" (1999: 83).

Sartre, klasik teorilerin algılanan her türlü insan organizmasının bir şeye gönderme yaptığını ve gönderme yaptıkları bu şeyin onun muhtemel temeli ve güvencesi olduğunu düşündüklerini ve bu konuda haklı olduklarını belirtmektedir. Ancak Sartre'a göre, söz konusu düşünce aynı zamanda bir hata da barındırmaktadır. Bu hata, "göndermenin ayrı bir varoluşu, tıpkı numenin Kant'taki duyumun arkasında olması gibi, algılanabilir açılımlarının arkasında olan bir bilinci gösterdiğini sanmalaradır" (2010: 344). Oysa, başkasının bizdeki mevcudiyet kipliklerinden bir tanesi nesneliktir. Başlangıçta, başkasını nesne olarak kavrarız, ilk etapta başkası bizim için düpedüz bir ihtimal vasfı taşır: Önce, bizim için bu nesnenin bir insan olması muhtemeldir. Sonra, bir insan olduğu kesin bile olsa, orada olduğuna göre bize hem bütünüyle, dünya içinde ve bilebileceğimiz bir nesne olarak verilmiştir hem de nesne-insanın bu ilişkinin temel terimi olması ölçüsünde bizden kaçmaktadır. Dolayısıyla, bu durumda kendimizi merkeze artık yerleştiremeyiz. Sartre bunu şu sözleriyle ifade eder: "Benim evrenimin nesnelere arasında bu evreni dağıtıcı bir öğenin belirmesi, bir adamın evrenimde belirmesidir" (a.e., 346). Başkasının evrenimizde belirmesi, aniden dünyayı bizden çalan bir nesnenin belirmesidir. Her şey yerli yerindedir, her şey her zaman bizim için varolur, ama her şey yeni bir nesneye doğru, görünmez ve donmuş bir kaçışla katedilir. Başkasının dünya üzerinde görünmesi, bütün evrenin donmuş bir halde kaymasına, bizim aynı anda gerçekleştirdiğimiz merkezleştirmeyi alttan alta oyan merkezleştirmeye, dünyanın merkezinin kaydırılmasına tekabül etse de, biz başkası tarafından görülene kadar, başkası bizim için hâlâ bir nesne durumundadır (a.e., 346-347).

Sartre nesne-başkasını "dünyayla bağlantılı olarak benim gördüğüm şeyi gören nesne" (2010: 348) olarak tanımlamaktadır ve bizim özne-başkasıyla temel bağlantımızı, başkası tarafından görülmüş olmamızın devamlı imkânına indirgemektedir. Başkasının özne-varlığının mevcudiyetini, kendi nesne-varlığımızın başkası için açığa çıkışı içinde ve bu açığa çıkış aracılığıyla kavrarız. Çünkü, başkası özne-ben için nasıl muhtemel bir nesneyse, aynı şekilde biz de kendimizi ancak kesin bir özne için muhtemel nesne haline gelirken keşfedebiliriz. Başkası, ilke olarak bize

bakan kişidir. Başkasının bize yönelttiği bakışı, onun nesnel varlığının mümkün tezahürlerinden biri gibi düşünemeyiz. Çünkü, Sartre'a göre başkası, bize çimene baktığı gibi bakmaz ve kendi nesneliğimiz de kendiliğinden bir biçimde bizim için dünyanın nesneliğinden kaynaklanmaz. Dünya, tam da bizim aracılığımızla, yani ilke olarak kendi kendisi için nesne olamayan kişiyle vardır. Böylece, Sartre tarafından 'başkası tarafından görülmüş olmak' şeklinde adlandırılan bu münasebet, ne nesne-başkasının özünden ne de bizim kendi özne-varlığımızdan çıkarılabilecek indirgenemez bir olguyu göstermektedir. Nesne-başkası, anlamını, bu kökensel ilişkinin dönüşmesinden ve bozulmasından kazanmaktadır. Dünya üzerinde başkasını muhtemelen bir insan olan gibi kavrayışımızın atıfta bulunduğu şey, bizim başkası tarafından görülmüş olma imkânımızın devamlılığıdır. Yani, bizi gören bir özne için, kendini bizim tarafımızdan görülen nesneye ikame etmesinin devamlı imkânıdır. Başkası tarafından görülen varlık, başkasını görmenin hakikatidir (a.e., 348-349).

Bunun yanı sıra, göz, Sartre için, ilk başta görme duyusunun organı olarak değil, bakışın taşıyıcısı olarak kavranır. Bize yönelmiş bir bakışı, bize bakan gözlerin yok oldukları fonun üzerinde yakalarız ve bakışı yakaladığımız anda gözleri algılamaz oluruz. Gözler oradadır, algı alanımızın içinde, salt şimdi ve orada mevcut olanlar olarak dururlar, ama onları kullanamayız, adeta nötrale edilmişlerdir, oyundışıdır. Husserl'in tanımladığı fenomenolojik indirgemeyi gerçekleştirecek bir bilinç için, dünyanın içinde bulunduğu devredışı bırakılmış halde kalırlar. Sartre'a göre, bir bakışı kavramak, dünya üzerindeki bir bakış-nesneyi yakalamak değil, bakılmış olduğunun bilincine varmaktır: "Gözlerin ortaya koymuş olduğu bakış, ne türden olursa olsun benim kendime göndermedir, benim güçsüz olduğumdur, yararlanabilecek bir bedene sahip olduğumdur, belli bir yer işgal ettiğim ve korunmasız olarak bulunduğum mekândan hiçbir durumda kaçamayacağımdır, kısaca görülmüş olduğumdur" (2010: 351).

Öte yandan, başkasının bakışı'ı bize bir mekânsallık kazandırır. Kendimizi bakılan olarak kavramak, mekânsallaştırılan-mekânsallaştıran olarak kavramaktır. Başkasının bakışı'ı, yalnızca mekânsallaştıran olarak kavranmakla kalmaz, aynı zamanda o bir zamansallaştırandır da. Başkasının bakışı'yla birlikte, bizim ilke olarak yalnızken elde edemeyeceğimiz bir yaşantı tezahür eder ve Sartre bunu, eşzamanlığın yaşantısı olarak adlandırır. Tek bir "kendi için" açısından dünya, eşzamanlılık değil, yalnızca birlikte mevcudiyetler içerebilir. Çünkü, eşzamanlılık başkaca hiçbir münasebetle bağlı olmayan iki varolanın zamansal bağlantısını varsayar. Sartre'a göre kökensel eşzamanlılık, "bu bardağın benim için olmasıyla aynı zamanda Paul için olmasıdır" (2010: 360) örneğiyle anlatılabilir. Dolayısıyla bu durum, her türlü eşzamanlılık için bir temeli varsaymaktadır. Bu temel, bizim kendi zamansallaşmamızda, zamansallaşan bir başkasının mevcudiyetidir. Dünyanın zaman-mekânsal nesnesi olarak, dünya içindeki zaman-mekânsal bir konumlanışın özsel yapısı olarak, kendimizi başkasının tahminlerine, değerlendirmelerine sunarız ve bunu, salt *cogito* işlemi aracılığıyla kavrarız. Bakılan olmak, kendimizi bilinmeyen değer tahminlerinin bilinmeyen nesnesi olarak kavramaktır. Nitekim, görülmüş olmak, bizi kendi özgürlüğümüz olmayan bir özgürlük için korunmasız bir varlık olarak oluşturur (a.e., 360-361).

Dolayısıyla, başkasının bakış'ını yakaladığımızda telaşlanırız ve ani bir sarsıntı yaşarız. Sartre bunun nedenin, kendimizden uzakta, dünyanın ortasında, dünyanın nesnelereyle birlikte düzenlenen bütün imkânlarımıza aniden yabancılaşmamız olduğunu öne sürmektedir. Buradan çıkan sonucu, Sartre şu şekilde ifade eder: “İmkânım, benim dışımda ihtimal haline gelir. Başkası, bu imkânın kendisi olmadığı bir özgürlük tarafından, ama tanığı olduğu ve sonuçlarını hesapladığı bir özgürlük tarafından kemirilmiş olarak kavradığı ölçüde, imkân, mümkün olanların oyunu içindeki salt belirsizliktir ve ben onu tam da bu şekilde düşünürüm” (2010: 358). Bu, kökensel olarak kendimizi orada, başkası için hissetmemizdir ve varlığımızın bu hayalet taslağı bizi kendi bağrımızdan vurur. Çünkü, utançta ve öfkede, korkuda kendimizi durmadan bu hayalet varlık taslağı şeklinde kabul ederiz ve üstelik kabullendiğimiz şeyi bilmeyiz, sadece o oluruz (a.e., 357-358). Sartre bu düşüncesini, aşağıdaki sözleriyle açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Diğer kişinin algısı benim dünyamın merkezinde, benimkinden farklı bir bakış açısı ve hareket noktasını tanımanın sonucu olan bir yokluk veya delik yaratır. Ötekinin algısı, benim mekanım olmayan bir mekanı açılar. Öteki, bana baktığı zaman, kendimi nesne ve ötekini de özne olarak görmeye başlarım. Ötekinin bakışının hükmü altına giren ben, ötekinin özgürlüğü için bir nesne haline gelirim. Varlığımı ötekinin özgürlüğünde ve ötekinin özgürlüğünce kayda geçirildiği şekilde yaşar ve kendimi doğa olarak kavrarım (akt. West 1998: 204).

Sonuç olarak, Sartre için başkası, hem varoluşumuz hem de kendimizi bilişimiz için gerekli görülmektedir. Ancak başkasının bakış'ı ile kendi bedenimizi fark edebildiğimizi öne süren Sartre, kendi bedenimizin başkasının bakış'ı öncesinde yalnızca bir öznellik olarak değerlendirilmesi söz konusuysa, başkasının bakış'ıyla birlikte, bedenimiz ‘başkaları için varlık’ haline, yani bir nesne haline gelmektedir ve bu durumda savunmaya geçmediğimiz sürece, biz başkasının bakış'ına ve yargılarına teslim olmuş oluruz (Koç 1999).

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, Sartre'in felsefesinde karşımıza çıkan bakış fenomeninin, Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi'nde karşımıza çıkan gözlemin işin içine karışmasıyla birlikte olgunun değişime uğradığı düşüncesiyle benzerlik gösterdiği savı şöyle bir analogiyle daha açık bir şekilde ortaya konulabilir: Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi'nde karşımıza çıkan “ihtimal dalgası”, Sartre'in felsefesindeki “kendinde varlık”a karşılık gelmektedir. Yine aynı ilkede gördüğümüz elektronun “parçacık” ya da “tanecik” olarak objektif gerçekliği, Sartre'in felsefesindeki “kendi için varlık”a uygun düşmektedir. Son olarak, “gözlem aracı” da, Sartre'da ki “bakış” fenomenine karşılık gelmektedir.

5) Atom Altı Evren – Kendinde Şey

Kuantum Teorisi'nin Sartre'in varoluşçuluğunu etkilediğine ilişkin öne sürülebilecek son örnek, Kuantum Teorisi'nin Kopenhag yorumunda atom-altı evrenin bilinemeyeceğine ilişkin görüşün, Sartre'in varoluşçuluğunda kendinde şey'in reddedilmesine ilişkin görüşe yansımış olmasıyla ilgilidir.

Heisenberg'e göre (2000), Belirsizlik İlkesi sadece epistemolojik olarak değil, ontolojik olarak da geçerlidir. Gelecekte bile atom altı dünyası için nedensellik ilkesinin geçerli olmayacağını öne süren Heisenberg için, algılayabildiğimiz istatistiksel evren dışında hiçbir şeyin var olması söz konusu değildir ve bu yüzden algılarımızın ötesinde bir gerçeklik aranmamalıdır. Dolayısıyla, Heisenberg'e göre, bilimde yapılacak tek şey algılar arasında bağlar kurmaktan ibarettir.

Heisenberg gibi Bohr da, “atom seviyesindeki gözlem sürecini irdeleyerek, bizim seçtiğimiz gözlem tipinin, kullandığımız kavramların sınırlılıklarının ve gözlemle gerçekleştirdiğimiz etkinin kendinde atom hakkında edindiğimiz bilgiyi tayin ettiğini belirtmektedir” (Taslaman 2008: 51). Bohr'a göre, gözlem süreci gözlenen etkilediği için kendinde atomu olduğu gibi resmetmemiz mümkün değildir.

Benzer şekilde Sartre da, bir nesnenin gerçekliğini, görünmeler dizisi olarak görmektedir. “Şeyler kendilerini profiller halinde –sadece görünmeler aracılığıyla– verirler ve her görünme başka görünmelere gönderme yapar” (2010: 38). Sartre'a göre, “modern düşünce varolanı, onu açığa çıkaran görünmeler dizisine indirgeyerek önemli bir ilerleme kaydetmiştir” (a.e., 19). Örneğin, elektrik akımının gizli bir içyüzü yoktur, elektrik akımı onun tezahürleri olan fiziksel-kimyasal olayların (elektrolizler, bir karbon çubuğunun akkorlaşması, galvanometrenin ibresinin kıvılcıkması vb.) bütününden başka bir şey değildir. Bu olaylardan hiçbiri tek başına, elektrik akımını açıklamaya yetmez. Dolayısıyla, olmak ve görünmek düalizmi felsefede yer alma hakkına artık sahip değildir. Görünüş, varolanın tüm varlığını kendine doğru çeken gizli bir gerçeğe değil, görünüşler dizisinin toplamına gönderme yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle, nesne vardır ve bir varolanın varlığı o varolan ne olarak görünüyorsa tam olarak odur. Bilinç ise, kendisi olmayan varlığa yönelmiş olarak varolur. Bu noktada Sartre için fenomen, Kant'taki anlamıyla görünür olmanın –görünme, dolulukla kendini sunma– çifte görevliliğine sahip değildir.¹ Yani, fenomen mutlak bir hakiki varlığa işaret etmemektedir, o kendini olduğu haliyle belli ettiği için ne ise mutlaka odur. Görünme, arkasında hiçbir şey olmadığından ve yalnızca kendini ve de görünmelerin toplam dizisini gösterdiğinden, kendi varlığından başkaca bir varlık tarafından taşınmaz. Görünme, özne-varlık ile mutlak-varlığı ayıran ince hiçlik zarı da değildir. Görünmenin özü, hiçbir varlıkla karşıtlık oluşturmayan görünmektir. Fenomen, nasılsa öyle incelenip betimlenebilir, çünkü o kesinlikle kendi kendinin göstergesidir (2010: 19-22). Buradan anlaşılacağı gibi Sartre, nesnenin gerçekliğini öznel bir izlenimler çokluğundan

¹ Kant fenomen kavramını, bilgi kuramının özünü oluşturan aşkınsal özne anlayışı bağlamında açıklamaktadır. Kant'ın düşüncesinin özü, öznenin bilgi edinme etkinliğinde merkeze alınması, Kant'ın terminolojisiyle, zaman sezgisinin a priori kapsayıcılığına bağlı anlama yetisinin a priori formlarını doğaya buyurmasıdır. Öznenin anlama yetisinde a priori olarak temelde yer alan zaman tasarımı dünyaya ilişkin tüm deneyimizin, yani duyularımıza kendisini sunan dünyanın fenomenal anlamda görünüşe gelmesinin olanağıdır. Bu bağlamda Kant'ta fenomen, kendinde varlık alanı olarak dünyanın duyularımızı etkilemesi aracılığıyla bizdeki zaman ve mekan tasarımı aracılığıyla oluşturulur. Buna göre Kant'ın fenomenler alanı olarak nitelendirdiği anlama yetisinin alanını oluşturan algı ve kavramın sentezi olarak öznenin bilişsel deneyimi, zaman ve mekan sezgisinin kapsayıcılığı ile sınırlıdır (Aşkın 2008: 54-55)

türetmemektedir ve fenomeni, yaşanan olayların onu yaşayan tarafından betimlenmesi olarak görmektedir.

Son olarak, Sartre için varlık Tanrı tarafından yaratılmamıştır ve görünenin arkasında hiçbir şey barınmamaktadır. Bu nedenle, varolmanın yeterli ve gerekli şartı kendini bütün nitelikleri ve özellikleriyle ortaya koymak anlamına gelen fenomenleşebilmektir. Görüsel olandan başka bilgi olmadığını öne süren Sartre'a göre, "bilginin bir doğruluğu vardır, ancak bu doğruluk kesinlikle insanidir" (2010: 304). Çünkü, bilincin olumsuzlamasıyla "kendinde"ye özgül özellikler yüklenmektedir. Gerçeklik denilen şey, bilincin yansıtımlarına bağlıdır ve bu nedenle farklı yansıtımların varoluşu söz konusudur. Sonuç olarak Sartre için, "dünya insanidir" (a.e., 303) ve hem ontolojik hem epistemolojik hem de etik alanında insanın öznelliğinden başka bir evren bulunmamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, Kuantum Teorisi'nin Sartre'ın varoluşçuluğu üzerindeki etkileri beş madde üzerinden irdelenmiştir. Söz konusu etkinin ilki, ontolojik indeterminizm görüşü ile varoluş özden önce gelir ilkesi arasında mevcuttur. Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi'nde savunulan doğada ontolojik indeterminizmin var olduğu görüşünün, Sartre'ın felsefesinin en temelinde bulunan varoluş özden önce gelir ilkesi üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Bunun yanı sıra, Kuantum Teorisi'nin Kopenhag yorumu, maddi evrende ve insan beyninde "objektif olasılıklar"ın var olduğunu öne sürerek özgür iradenin varlığını desteklemektedir. Benzer şekilde Sartre da, indeterminist bir yaklaşımı benimseyerek özgür iradeye yer açmaktadır.

Ayrıca, Sartre'ın varlık -dünya- betimlemesi de, Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi'nde öne sürülen ontolojik indeterminizm ile örtüşmektedir. Her iki yaklaşımda da nedensellik ilkesi yerine belirsizlik ilkesi benimsenmekte, kesinlik anlayışı yerine olasılık anlayışı desteklenmektedir.

Buna ek olarak, Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi'nde insan etkeninin ön plana çıktığı görülmektedir. Nitekim, Heisenberg doğa teriminin Kuantum Mekaniği'nde insan etkenine göre anlam kazandığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Sartre'ın varlık betimlemesinde de "kendi için varlık" a yapılan vurguyla insan etkeni belirgin bir şekilde ön plandadır.

Dalga ve parçacık ikiliği ile "kendinde varlık" ve "kendi için varlık" kavramları arasındaki benzerlik ise, Kuantum Teorisi'nin Sartre'ın varoluşçuluğu üzerinde etkili olduğuna ilişkin öne sürülebilecek bir diğer örnektir. Bohr, dalga ve parçacık olmayı aynı varlıkların iki ayrı görünümü olarak yorumlamaktadır. Benzer şekilde Sartre da, "kendinde varlık" ve "kendi için varlık" olmak üzere, aynı varlığı iki yanlı olarak tanımlamaktadır. Sartre'ın varlık anlayışında karşımıza çıkan bu bakış açısıyla, Kuantum Teorisi'nde yapılan deneylerle ortaya çıkan dalga ve parçacık ikiliği görüşü arasında bir benzerlik bulunduğu düşünülmektedir.

Kuantum Teorisi'nin Sartre'in varoluşçuluğu üzerinde etkili olduğuna ilişkin gösterilebilecek bir başka örnek, bir tek cisimden kaynaklanan belirsizlik ile “kendi için varlık” (özgürlük) kavramları arasındadır. Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi'nde karşımıza çıkan bir tek cisimden kaynaklanan belirsizlik durumunun, Sartre'in “kendi için varlık”la özdeş tuttuğu özgürlük anlayışı üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Gözlem süreci ve bakış fenomeni arasındaki benzerlik, Kuantum Teorisi'nin Sartre'in varoluşçuluğu üzerinde etkili olduğuna ilişkin öne sürülebilecek bir diğer örnektir. Sartre özneler-arası iletişimi bakış fenomeninden hareket ederek değerlendirmektedir. Sartre'a göre, “kendinde varlık”, “kendi için varlık” olabilmek için bakış'a gereksinim duymaktadır. Sartre'ın öne sürdüğü bakış fenomeninin, Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi'nde karşımıza çıkan gözlemin işin içine karışmasıyla birlikte gözlemlenen olgunun değişime uğradığı düşüncesiyle benzerlik gösterdiği öne sürülebilir.

Kuantum Teorisi'nin Sartre'in varoluşçuluğu üzerinde etkili olduğuna ilişkin gösterilebilecek son örnek, atom altı evren ve kendinde şey kavramları arasında mevcuttur. Kuantum Teorisi'nin Kopenhag yorumunda atom altı evrenin bilinemeyeceği kabul edilmektedir. Doğaya ontolojik indeterminizm hâkim olduğu için, algılayabildiğimiz istatistiksel evren dışında hiçbir şeyin var olması söz konusu değildir ve bu yüzden algılarımızın ötesinde bir gerçeklik aranmamalıdır. Benzer şekilde Sartre'ın varoluşçuluğunda da bir nesnenin gerçekliği, görünmeler dizisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Görünme, arkasında hiçbir şey olmadığından ve yalnızca kendini ve de görünmelerin toplam dizisini gösterdiğinden, kendi varlığından başkaca bir varlık tarafından taşınmamaktadır. Gerçeklik, bilincin yansıtımlarına bağlı olduğu için dünya insanidir ve hem ontolojik hem epistemolojik hem de etik alanında insanın öznelliğinden başka bir evren bulunmamaktadır.

Yukarıda görüldüğü gibi, bilim ve felsefe arasındaki etkileşimin kaçınılmaz olduğu kabulünden hareketle, bu çalışmada Kuantum Teorisi'nin Sartre'ın varoluşçu felsefesi üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak bu çalışmanın, tam tersi bir sav ile de yapılabileceği öne sürülebilir. Diğer bir ifadeyle, varoluşçuluğun Kuantum Teorisi üzerindeki etkileri de tutarlı bir şekilde temellendirilebilir. Nitekim, John Hedley Brooke (aktaran Taslamam 2008: 49) “Kuantum Teorisi'nin mimarlarından olan Bohr'un gençliğinde Kierkegaard'ın etkisinde olduğuna ve Kierkegaard'ın bireye vurgu yapan felsefesinin paralel bir izahını Kuantum Teorisi'nde oluşturduğuna” dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, bilim ve felsefenin bilgiye ulaşma konusunda yöntem farklılıkları olsa da, her iki bilgi alanının konuları temelde insan, dünya ve evren üzerinedir ve dolayısıyla belli bir çağa egemen olan paradigmanın çatısı altında bu konuları ele alırken birbirlerinden etkilenmemeleri mümkün değildir. Ancak, bu çalışmada, Kuantum Teorisi'nin Sartre'ın varoluşçu felsefesi üzerindeki etkilerinin belirlenmesi tercih edilmiştir.*

* Bu makalenin son haline getirilmesindeki yardımlarından dolayı Doç. Dr. Eyüp Erdoğan'a teşekkür ederim.

Effects of Quantum Theory on Sartre's Existentialism

Abstract

The purpose of this article is to try to explain which philosophical approaches are affected by quantum theory. Quantum theory has started to take Newton's paradigm place that is accepted as yet an uncompleted paradigm. This situation not only changed the scientists' way of perceiving the universe but also changed everybody who has started to live on the universe that has control over this paradigm. In other words, the change of paradigm affected on all the other types of knowledge and domains. One of the domains is affected on the change of paradigm with the domain is philosophy. The mechanical-determinist perceiving the universe traumatized associated with the quantum theory that was mooted in 20th century. Drastic changes created by quantum theory entailed to reconsider lots of issues especially determinism and free will. On handling and interpreting of the cases in point it is seen that one of the most important philosophical thought movement of 20th century, existentialism's fundamental thesis –Sartre's specific to existentialism- jibed with the fundamental assumptions on quantum mechanics.

The interaction between science and philosophy from the acceptance of the inevitable movement. In this study, effects of the Theory of Quantum on Sartre's existentialist philosophy was to determine. This argument was laid to Sartre's existentialism with Quantum Theory similar aspects between the five items have been pointed out.

The first of these impact, with a view to ontological indeterminism principle of existence precedes essence is available. Heisenberg's Uncertainty Principle advocated the view that there is ontological indeterminism in nature, located in the most basic of Sartre's philosophy of existence precedes essence is thought to have an influence on principle. In addition to this, the Copenhagen interpretation of Quantum Theory, the material universe and the human brain "objective probabilities" s presence arguing that supports the existence of free will. Similarly, Sartre by adopting the approach where indeterministic free will is open.

Also, in Sartre's being -the-world- description, Heisenberg's Uncertainty Principle is consistent with the proposed ontological indeterminism. In both approaches, the uncertainty principle is adopted instead of the causality principle, the understanding of probability rather than certainty of understanding are supported.

In addition, Heisenberg's Uncertainty Principle is seen that the human factor is at the forefront. Indeed, in Quantum Mechanics, Heisenberg the term of nature, meaning emphasizes that according to human factors. Similarly, descriptions of being at Sartre's "being for self" made a significant way, with the emphasis on the human factor in the foreground.

Wave-particle duality and the "being in self" and "being for self" similarity between the concepts of the Theory of Quantum effect on Sartre's existentialism is another example that can be argued about that. Bohr, particles and waves that are interpreted as two separate views of the same being. Similarly, Sartre the "being in self" and "being for self" to be the same being are defined as two-sided. With this perspective in Sartre's understanding of being resulting in experiments

in Quantum Theory and wave-particle duality is thought that a similarity between opinion.

Effects of the Theory of Quantum on Sartre's existentialism that have an effect on another related example can be shown with the uncertainty arising from a single object "being for self" (freedom) is between the concepts. Heisenberg's Uncertainty Principle arising from the uncertainty of a single object on Sartre is thought to have an effect on understanding of freedom.

Observation process and and the gaze phenomenon of the similarities between effects of the Theory of Quantum on Sartre's existentialism that is another example that can be argued about. Sartre inter-subjective communication is assessing gaze of the phenomenon acting. According to Sartre, the "being in self" needs the gaze to become "being for self". Sartre's gaze of the phenomenon is similarities Heisenberg's Uncertainty Principle encountered in observations with the influence of the observer the observed phenomenon is changing idea.

The last example, which show the effect of Quantum Theory on Sartre's existentialism subatomic world and "being in self" concept is related to. In the Copenhagen interpretation of Quantum Theory, subatomic universe is considered to be unknown because in nature there are ontological indeterminism. Similarly, in Sartre's existentialism the world is a humanitarian, because of the reality depends on projections of consciousness. Thus, in the field ontologically and epistemologically and ethically there are no other world out side of human subjectivity.

As a result, there are differences in the methods of science and philosophy. But, both of these issues are basically human in the world and the cosmos is on and in the same age who has a common paradigm it is when addressing these issues is not possible to be affected by each other. Therefore, in this study, the opposite can also be done with an argument. In other words, the effects of Sartre's existentialism on Quantum Theory consistently shown. However, in this study, effects of Quantum Theory on Sartre's existentialism determination is preferred.

Keywords

Quantum Theory, Heisenberg's Uncertainty Principle, Existentialism, Sartre.

KAYNAKÇA

- AKTOLGA, Münir (2004) “Doğada Sistem Gerçekliği ve Enformasyon İşleme Süreci”, ss. 1-11, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2012 tarihinde <http://www.aktolga.de/t3.pdf> adresinden temin edilmiştir.
- AŞKIN, Zehragül (2008) “Kant ve Heidegger’de Özgürlük Sorunu”, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 11/Güz: 53-68.
- CEVİZCİ, Ahmet (2011) *Felsefe Tarihi Thales’ten Baudrillard’a*, İstanbul: Say Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet (1996) *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Ekin Yayınları.
- ÇELİK, Haşim Cem (2007) “Heisenberg, Nedensellik ve Determinizm”, *Flsf Dergisi*, 4/2007: 123-135.
- ERDOĞAN, Eyüp (2011) *Bilim ve Metafizik Üzerine Tarihsel Bir Soruşturma*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- ERDOĞAN, Eyüp (2005) “Descartes-Newton Bağlamında Felsefe-Bilim Etkileşimi”, *Felsefe Tartışmaları*, 35/2005: 1-15.
- HEISENBERG, Werner (2000) *Fizik ve Felsefe: Determinizm’den Olasılığa Doğru Olasılıktan Determinizme Doğru*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları.
- KARAÇAY, Timur (2004) “Determinizm ve Kaos”, ss.1-10, *Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu*, Assos, 21-24 Eylül 2004.
- KOÇ, Emel (1999) “J.P.Sartre Felsefesinde Ben-Başkası-İletişim Problemi”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XL/1999: 333-347.
- ÖZLEM, Doğan (1996) *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- PLANCK, Max (2007) *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları.
- SARTRE, J. Paul (2010) *Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen, 3. Basım, İstanbul: İthaki Yayınları.
- SARTRE, J. Paul (1999) *Varoluşçuluk*, çev. Asım Bezirci, İstanbul: Say Yayınları.
- SARTRE, J. Paul (1997) *Bulanıtı*, çev. Selahattin Hilav, 2. Basım, İstanbul: Can Yayınları.
- TARLACI, Sultan (2003) “Kuantum Mekanikliği Temel Kavramlar Büyük Patlamadan Beyine”, *NeuroQuantology*, 4/2003: 428-448.
- TASLAMAN, Caner (2008) *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- WEST, David (1998) *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş: Rousseau, Kant, Hegel’den Foucault ve Derrida’ya*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul Paradigma Yayınları.
- YILDIRIM, Cemal (2011) *Bilim Tarihi*, 14. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.